

ՍԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Թ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1935 — ՅՈՒՆԻՍ

ԹԻԻ 6

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՈՒԽՏԱԽՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

(ՅԵՏ ԶԱՏԿԻ ԱՆԴՐԱԴԱՐՁՈՒԹԻՒՆՆԵՐ)

լուծեանց, կրօնական ու նաև ընկերային պաշտօնականութեանց եռուզեռէն, կը թուի այժմ խորատոյգ՝ խոնջէնքէ աւելի դադարի մը հարկադրած լուծեան

Շուրջ ամիսէ մը ի վեր փակուած է արդէն զատկական ուխտաւորութեան շրջանը, որ, նախընթաց և հետևորդ պարագաներն ալ միասին առնելով, ամսօրեայ տեղութիւն մը ամբողջ հոգեկան խայտանքի մէջ պահեց Պաղեստինը առհասարակ և Երուսաղէմը մասնաւորապէս, քանի որ հին և նոր Տոմարներու տարբերութիւնը, այս տարի, իր նուազագոյն չափին մէջ՝ այսինքն շարաթ մը միայն՝ եղած ըլլալով, ընդհանուր ոգևորութիւնը, բազմութեան տեսակէտով գէթ, հաւանաբար դոյզն աստիճանով միայն նուազ եղաւ անկէ՝ որ պիտի լինէր, եթէ երկու Տոմարներուն Զատիկները միեկնոյն օրուան հանդիպէին, ինչպէս պիտի լինի յառաջիկայ տարի:

Ու մինչ Սուրբ Բաղաքը, խաղաղած այլևս զղրդալից վերիվայրուներու, շքեղապանծ արարչութեան, շքեղապանծ արարչութեան

մէջ, այդ ամենուն ներկայ, հաղորդ և զործնապէս մասնակցած որ և է միտքի համար ոչինչ աւելի բնական է քան հանդարտ խոկումով անդրադարձումը իմաստին և արժէքին մէկ քանիին գէթ սրտազրու այն իրադարձութիւններէն, որոնք՝ առ նուազն երկու եօթնեակներ՝ ամենէն վսեմ խորհրդակատարութեանց հանդիսարան դարձուցին աշխարհի կրօնական մեծագոյն ոստաններէն այս մէկն ու նշանաւորագոյնը :

Պարզ է ինքնին նախ, թէ ուխտաւորութիւն բառը, որով վաղուց սովորութիւն եղած էր որակել որ և է նուիրական վայրի և մասնաւորապէս երուսաղէմի սրբազան տեղեաց տրուած հաւաքական այցելութիւնը՝ հաւատացեալներու կողմէ, եթէ ոչ իբրև զաղափար ըստ ինքեան՝ բայց զոնէ իբրև անուն և կերպ, կատարելապէս չէ այժմ այն՝ ինչ որ կը հասկցուէր ամենէն ուշը դեռ կէս դար առաջ, երբ զանքէ ամէն ոք, զուտ կրօնական զգացման զործ մը կատարելու տենչէն կամ ուխտէն մղուած, կը թողուր իր տունն ու կայքը, հեռաւոր և երբեմն մահու չափ դժուարին ճամբորդութեան մը տաժանքը յանձն առնելով՝ առ առաւելն կիսամեակ մը կամ ամենաքիչը ամիս մը գէթ տոկալու համար հոս կենցաղապէս ոչ այնքան բնականոն պայմաններու :

Այժմ, կարծես բաւական հեռացած անցեալի մը կը պատկանին արդէն թէ՛ ծովու և թէ՛ ցամաքային ճամբորդութեանց հին տաղտապանքը և անիմաստ յոգնութիւնները . մէկ կողմէն շոգեհաւային կանոնաւոր և ճշգրտշուած սպասարկութիւնները և միւս կողմէ՝ զանազան ուղղութեանց վրայ արդէն գոյ եղած եւ յետոյ աւելցած երկաթուղաղիծերը, և, ի լրումն ատոնց, վերջերս մասնաւանդ հաստատուած ինքնաշարժային փոքր ու մեծ ձեռնարկները առասպելախառն վէպերու կարգը անցուցած են այլևս առաջաստանաւերու և ուղտերու կամ ջորիներու կարնաւաններու եւ անոնցմէ անբաժան բնական արկածներու եւ մարդկային անազակութեանց պատմութիւնները : Ս. Քաղաքին և երկրին զբեթէ ամէն կարևոր կէտերուն վրայ՝ ուրկից պիտի անցնին կամ ուր պիտի երթան ուխտաւորները կամ այցելուները, թէ՛ բնակաւորման ամէն հանգստութիւն ժամանցի տեսակէտով զօհացուցիչ պանդոկներու, յարկաբաժիններու, օթարաններու և ընդունարաններու զգալիօրէն ուշադրու բազմացումը, բրիտանական թևարկութենէն ի վեր մանաւանդ, Պաղեստինի սկսած է տալ ամէն մասամբ յառաջդիմական այնպիսի վիճակ մը, որ շատ աւելի շուտով պիտի յիշեցնէր եւրոպեան քաղաքներունը, եթէ դեռ երկար ատեն անփոփոխելի մնալու սահմանուած կէտեր — շինուածական ոճի, զգեստաւորման և արդուզարդի առանձնաշատկութիւններ, եայլն — չշեշտէին բոլորովին արեւելեան և նոյն իսկ կրօնաստան երկրի մը անոր նկարագիրը :

Դժուար չէ հասկնալ թէ, իրերու այս վիճակին մէջ, Ս. Երկիր այցելողները, եւրոպացիք մանաւանդ, ազատ՝ դիւր (նոյն իսկ թերևս հեշտ) և յաճախ աղուոր պայմաններուն մէջ, ուր այլևս չկան հին օրերու դժուար և զրծալըհի կէտերը, և անոնց պատճառաւ ձեռք առնուելիք զգուշական այն պայմանները՝ որոնց հարազատ մէկ պատկերը կը պարզէր ՎՍԻՈՆԻ նախորդ թիւին մէջ հրատարակուած պաշտօնական վաւերագիր մը, այո, իրերու այս վիճակին մէջ ներկայի ուխտաւորութիւնը՝ գէթ արտաքին ձևով ալ չըներ անցեալին և աւան-

դականօրէն ըմբռնուածին տպաւորութիւնը. ուխտաւորներէ աւելի աշխարհաշըր-
շիկներ են կարծես՝ որ յանկարծ դուրս կը թափին ինքնաշարժերէն, թեթևագետս՝
գուարթի և ոստոստուն, լուսանկարչական մանր գործիքը պարանոցներէն ի կախ
ու մէկ ձեռքով ուղեցոյց զըջոյկը բռնած, օրն ի բուն հեղինակ թափառողութիւն
համար ամէն կողմ, ամէն տեղ ուր մանաւանդ հնութեան փլածոնք մը կամ
պեղումի մը շարժումներ կը նշմարուին, քրիստոնէական և դասական սրբապե-
ղինքներէ զատ՝ հրէական և նոյն իսկ իսլամական սրբավայրերը, և, յետոյ, երե-
կոնքերը, եթէ ոչ յաճախ զիշերներն ի բուն, ընկերային և գեղարուեստական
վայելքներու լինելու համար անձնատուր:

Ընդունելով հանդերձ ամէն վերապահութիւն, հին բարի ժամանակներու
կրօնական մտայնութեան և այժմեականին միջև համեմատութեան դատումի մը
բացառիկ ճշգրտեան մասին, թոյլ կուտանք մեզի խորհելու սակայն թէ երկուքին
միջև զգացուած տարբերութիւնը աւելի մակերեսային է, այսինքն ձեռք քան թէ
խորքի վիճակ. և թէ աշխարհի ամենէն հեռավոր կամ մօտաւոր մարդերէն՝ քր-
իստոնէութեան մեծ տօներուն՝ մարդերը զունդագունդ դէպի Ս. Նրկիր մղող ա-
մենէն տիրական զգացումը կրօնականն է դարձեալ մասնաւորապէս. ու բարեպաշ-
տութեան հոգին է միայն ակնադիւրը կենդանի խանդավառութեան, որով կը համակ-
ուին ամէն սեռէ և տարիքէ սիրտեր՝ որչափ ատեն կը ֆիսն նուիրական այս ոլորտէն
ներս: Ստոյգ է. ինչպէս հրեան Հայեկի (Scopus) բարձունքէն առաջին անգամ
Աստուծոյ քաղաքը ուղիունած ատեն ա' չե' բգբը ճեթէ մոռացայց զքեզ, երուսաղէմ,
մոռացի զիս ալ իմ, նոյնպէս և քրիստոնեան՝ կարաւանը վերջին հանգրուանէն
դէպի երուսաղէմ մեկնած միջոցին ծուռկի չ'իյնար քահանային առջև, ինչպէս
կ'ընէին տակաւին դարուկէս առաջ, խոստովանութեամբ հոգւոյ արժանիք ստանա-
լու համար՝ ոտք դնելու աստուածակոխ սահմաններէն ներս: Եւ սակայն համոզուելու
համար թէ արդարև հաւատքին խորհուրդն է որ համազրաւած է ամէնքը, տեսնել
պէտք է զիրենք՝ երբ առաջին օրն իսկ՝ լուռ ու մտաքննչ՝ խմբովին կը մտնեն Ս.
Յարութեան համաշխարհային մայր տաճարը, ի համըոյր Գերեզմանի Անմահին, ու
սրտագրաւ թափօրի մը հետ ընկերակցօրէն կ'անցնին քան դարերու պաշտե-
լութեան ստուերներովը խոնուած կամարներուն տակէն՝ նորոգուելու համար
աստուածախառն յիշատակներու ոգևորութեամբ. կամ երբ սեղմ ու խիտ տու-
ղանցութեամբ զուարթերես կ'ընեն Մանդեան այլն ի Բեթղեհէմ, կամ հանգ-
չած հոգւով ու մտախոհ՝ երբ դէպի ստորերկրեայ մութը ջրվէժով լոյսին մէ-
ջէն՝ լայն սանդուխէն վար սողոսկելով կարծես կը հասնին Ս. Կուսին հանգստա-
րանն ի Գեթսեմանի. երբ սրտաթունդ ու կայտառ գնացքով կը վերելակեն դէ-
պի Համբարձման դադաթը՝ Զիթենեաց լեռան վրայ, կամ երբ ինքնաշարժերը
զահարվէժ վազքով սպառելով անդդալին վայրէջքներ՝ կը տանին զիրենք դէպի
ծովն աղտաղտին և Յորդանան, խոկալու համար Միջքին ու հոգևոր Մաքրու-
թեան իմաստին վրայ:

Ուխտաւորներ անոնք արդէն հոգւով՝ իրենց այդ ներքին դրութեան ըզ-
գացումը հետզհետէ աւելի կ'ընեն և կը խորանայ իրենց խզճին մէջ, որքան ա-
ւելի լեցուին հոգևոր ներշնչութեամբ, և որչափ աւելի սկսին իրենց անձին մէջ
իսկ ապրիլ՝ մինչև ցարդ խօսքերով և զիրքերէ միայն ճանչցուած աստուածա-
շնչական կեանքն ու պատմութիւնը, որոնք իրենց կազմած կենդանի տպաւորու-

թեամբ կը տարրանան հիմակ իրենց մէջ : Ու իրենց խղճին մէջ՝ իրենց ուխտէն աւելի անոնք ամէն օր կը կարդան այլ ևս այն ուխտը . զոր ըրաւ Աստուած, երդմամբ հաստատելով ոչ միայն այս երկրին բուն բնիկներուն, այլ նաև անոնց հաւատքը ժառանգող ներկայ բնակներուս նախնեաց թէ վաղնջուց ժամանակներէ ի վեր, ամէնքիս հոգին փրկութեան հաւատարմութեամբ հաղորդ պիտի ընէր իրենին հետ : Պէտք է ընդունիլ . կրօնքի հրայրքն է ուխտաւորական շարժումին մեծագոյն և իսկական դրդիչ ոյժը :

Անկարելի է չխոստովանիլ թէ այժմ մանաւանդ, այդ ոյժին շատ մօտիկ, երբեմն անոր հետ գրեթէ խառնուած նոյն իսկ, կայ նաև զիտական շահագործութեան ոգին : Մարդոցմէ շատեր այսօր Ս. Երկիր կուզան, ոչ միայն հոգիի կազդոյր զանելու այլ նաև մտաւոր լոյս փնտռելու համար հոս՝ վերաբերութեամբ կրօնական ճշմարտութեանց : Անոնք կուզան մեծ կրօնքին վառարանը ոչ միայն տեսնելու այլ նաև ճանչնալու համար զայն : Կրօնքն ու զիտութիւնը, ինչպէս միշտ կամ յաճախագոյնս, բայց մանաւանդ հոս, այդ գետնին վրայ, երբեք չեն հակառակ իրարու : Սէրը, չի տկարանար բնաւ, երբ իր առարկան աւելի կը լուսաւորուի . ընդհակառակն : Պաղեստինագիտութիւնը, որ իբրեւ աշխարհագրական, բնապատմական, պատմական և հնախօսական ծանօթութեանց դրութիւն, այլ եւս կազմած է ինքզինքը, ընդունակ օրըստօրէական բարդաւաճումի, Աստուածաշունչի պատմութեան և աստուածաշնչական հաւատքի և բարոյականի համար հաւասարապէս և զերազանցօրէն պիտանի և օգտակար ուսում մըն է այլ ևս : Երբ Եգիպտաբանութիւնը տակուին չէր ծաղկած, Վոլդէո առասպել կը նկատէր Ս. Գիրքի այն մասերը՝ որոնց մէջ եգիպտական հին քաղաքակրթութեան մասին ակնարկներ և պատմութեան ճիշդութիւն կային . «Անկարելի է որ աւագի այդ տափարակ անհունութիւնը ծնունդ տուած ըլլայ այդքան ուժեղ յառաջիմութիւններու» : Մեծ իմաստասէրին և սուր ծաղրածուին այս դատումին վրայ քմիծաղով կը նայի այսօրուան զիտութիւնը, յորմէհետէ, պեղումները լեցուցին թանգարանները՝ Փարաւոններու երկրին ընդհողուած փառքերովը : Պզտիկ չէ ծառայութիւնը, զոր եգիպտաբանութիւնը մատուց Ս. Գիրքի . փոքր պիտի չլինի այն ևս՝ զոր Միջագետքի պեղումները սկսած են արդէն մատուցանել նոյն ուղղութեամբ : Բայց այդ տեսակէտով ամենամեծը պիտի լինի անտաքակոյս ինչ որ կոչուած է ընել Պաղեստինագիտութիւնը : Ասկէց առաջ, նախորդ պետական ռէժիմի օրով, եւրոպական միախոններու միջոցաւ կատարուած հնախուզական նշանակելի արդիւններուն վրայ այժմ, բրիտանական թեւարկութեանէն ի վեր, սկսած են աւելնալ դէս ու դէն արդէն սկսուած և դեռ շարունակուող պեղումներու գործերը, հոս, Երուսաղէմի մէջ, Երիզով, Սամարիա, Գալիլիա և Անդրյորդանան, ամէն օր նոր յայտնութեան մը լոյսովը հաստատելու համար Աստուածաշունչը : Ու, վաղը, երբ Ռոբֆէլըրի բարերարութեամբ այժմ աւարտած թանգարանը, աւելի ընդարձակ քան Գահիրէի եգիպտականը, սկսի լեցուիլ պաղեստինական հնութեանց զիտերով, պատկերազարդուած Ս. Գիրքն է որ հոս պիտի տեսնեն մարդիկ . ու հաւատքը՝ զիտութեան ճրագովը աւելի պայծառացած, աւելի խորը պիտի դնէ իր գգացումը սիրտերու մէջ : Այդ բանն է որ այժմէն սկսած է կատարուիլ ուխտաւորական կեանքին մէջ, անհատական կամ

մասնաւոր, այսինքն զուցէ դեռ տկար բայց որոշ քայլափոխերով: Եւ ուխտաւորը, երբ կը տեսնէ հողադերժուած աւերակոյտը Կափառնաումի, որո՛ւն ըսեր էր Տէրը «Մինչեւ ի դժոխս իջցես»։ Նայինի զիւրը՝ ուր պատանին իր մահուան դազադին մէջ ելեր նստեր էր յանկարծ Յիսուայի ձայնին ի լուր, Կանան՝ ուր կը ցուցնէն դեռ հինգ թակոյկները, երանութեանց բլուրը, ուսկից ծորեց լեռան քարոզին մեղրը. «Հայր մեր» ին բարձունքը, ուր մարդկութեան հողին առաջին անգամ հասկցաւ թէ ի՛նչ է խօսքն ընդ Աստուծոյ, Մազդազան, Քորազինը, Բեթսալիզան, Էայլն, ու Տիբերիոյ ծիծաղախիտ այն ծովակը մանաւանդ, որ նախախնամութեանն սահմանուած էր երկնից թագաւորութեան գործին առաջին դաշտը բլլալու. երբ ուխտաւորը տեսնէ ու ճանչնայ այս ամէնը իրենց տեղին մէջ, ի՛նչպէս գաղափարն ու իրը կը զուգախառնուին իրարու հետ՝ սպրուակած իրականութեան մը մէջ՝ շօշափել տալու համար հաւատքին առարկան. երբ տեսնէ ու ճանչնայ՝ Սամարական բարձունքի մը կողմին կատարուած պեղումներու մէջ՝ վիթխարի հիմքը Ամրինի պալատին, ու վարը, զուարթ հովիտի մը ծառաստաններուն մէջ՝ կամարազեղ սիւնաշարքերը Հերովդէսեան վաճառանոցին, ու աւելի անդին՝ Գերաղի և Գարիզինի շղթաներուն սպառման կէտին մօտերը՝ Յակոբի այն ջրհորը, որուն առջև Տէրը կենդանի շուրին խորհուրդով ցնցեց անբարոյ կնոյ մը խիղճը. կամ Յորդանանու տղմուտ ափերէն ոչ շատ յայտնոյս յանկարծ բարձրացող սեպ գազաթը, ուր Յիսուս, իրեւ մարդ կատարեալ, աստուածօրէն յաղթահարեց փորձիչը. ու յայնկոյս հեռաւորութեան վրայ՝ տմոյն հորիզոնի մը ծոցն ի վեր կանգնած այն բարձունքը, որուն կատարէն Իսրայէլի մեծ Օրէնսդիրը մշուշի մը մէջէն հազիւ կրցաւ ուղղունել խոստացուած երկիրը՝ իր յաւիտենական հանգիստը մտնելէն առաջ: Երբ կը տեսնէ ան, կ'ըսենք, այս բոլորը, ի՛նչպէս ամէն վայրկեան իր մէջ աւելի կը լուսաւորուի այն համոզումը թէ առասպելներու հիստուածք մը չէ երբեք այն մատեանը, որ զիրքն է իր հաւատքին, իր Սուրբ Գիրքը:

Այսպիսի ոգւով կազմակերպուած ուխտաւորութիւն մը, ուր զիտական հետաքրքրութեան ոգին զոյգ կ'ընթանայ կրօնական զգացումին, աւելի խորունկցնելով և զօրացնելով իսկ զայն, թէ և զրեթէ անծանօթ՝ բարեպաշտական հին ըմբռնումին, անշուշտ առաւելութիւն մըն է սակայն որ կը բերէ հաւատքի կեանքին մէջ, երբ մանաւանդ իր հայթայթումը կը կատարուի զգոյշ և զգաստ կերպով, ու մատուցումը՝ հաճելի և տպաւորիչ ազդուութեամբ:

Բայց, ըստ մեզ, ներկայ ուխտաւորական շարժումին շատ աւելի յատկանշական և մարդկօգուտ կողմն է համազգային, միջակրօնային և դաւանական իրերաճանաչութեան պատեհութիւնը՝ զոր կը ներկայացնէ անիկա: Այդպիսի առիթներ շատ աւելի կան անշուշտ կեանքի ոչ կրօնական մարդերուն մէջ: Յուսցահանդէսները, մեծ տօնավաճառները, զիտական և արուեստագիտական շարժառիթներով կատարուած աշխարհախումբ գումարումներ յաճախեալք են այժմեան ընկերութեան մէջ ալ. բայց, պէտք է խոստովանիլ, ուրիշ է բոլորովին նիւթական նկատումներով և աւելի կամ նուազ հոգեկան վայելքի պատճառներով մարդոց մօտ գալը իրարու, ուրիշ՝ զուտ հոգեւոր մտայնութեամբ և հաւատքի ոգևորութեան ճամբուն վրայ հանդիպիլը անոնց միմեանց, կրօնական

մթնոլորտի մը մէջ, ուր Աստուծոյ զաղափարին լոյսովն է որ պիտի տեսնեն աւմէնքը զիրար, համամարդկային եղբայրութեան սկզբունքի դրօշին ներքեւ: Երբ մարդիկ — անհատներ կամ ժողովուրդներ — իրարու կը խառնուին շահերու կռուադաշտին վրայ կամ կիրքերու հողմայոյզքին մէջ, ականատես կ'ըլլան միւմեանց յոռի կողմերուն մանաւանդ, ու զգուանքով կը խրտչին իրարմէ, բայց երբ անոնք իրարու կը պատահին խաղաղութեան և սիրոյ պարունակին մէջ՝ որ կրօնքին կալուածն է, հոս է որ ամենէն աւելի կը գիտակցին թէ ցեղի կամ արեան, լեզուի կամ բարբառի, երկրի կամ հայրենիքի, բարքի կամ սովորոյթներու տարորոշութեանց ներքեւ, որոնցմով ազգերը կը զանազանուին իրարմէ, կայ ուրիշ բան մը՝ ընդհանրականօրէն հասարակաց վիճակ մը, որուն մէջ կը մօտենան անոնք իրարու և նոյն իսկ կը միանան իրարու հետ. Աստուծոյ՝ մեղի, և մեր՝ միմեանց հետ տիեզերական հայրութեան և եղբայրութեան հաւատք մը, աւելի կամ նուազ որոշ իւրաքանչիւրին մէջ, որ սակայն պէտք է լինի ուղղիչ թելը, ազգերը մարդկային միութեան զաղափարականին առաջնորդող:

Ուրիշներ, որոշ մտածումի մը պատկանող 'նոյլ մը մարդիկ, ինչ որ ալ խորհին ուխտաւորական շարժումին ծագման և բնութեան մասին, անոնց մէջ տեսնել կամ ցուցնել ուղեւորվ հին հեթանոսական կրօնական բարքերէ վերջաւմացութիւններ, մենք պիտի չվարանինք պնդել տակաւին թէ քրիստոնէութեան մէջ, ու քրիստոնեայ մեծ կառավարութեան մը հովանիին տակ, ներկայիս, կազմակերպուած ու մշակուած ուխտաւորութիւնը՝ կրօնքի, պաշտամունքի եւ այլ խորանքներով պէսպիսուած ժողովուրդները խաղաղութեան եւ ներդաշնակ կեանքի առաջնորդելու ամենէն ազնիւ միջոցներէն մին է, ասոր ապացոյց՝ Երուսաղէմը, ուր ամիս մը ամբողջ ողջոյն տուին իրարու Արաբն ու Ասորին եւ Անգղիացին, Ամերիկացին և Աւստրիացին, Գերմանն ու Գաղղիացին, Եբրայեցին և Եգիպտացին. Թուրքը, Իտալացին և Իրագցին, Լեհն ու Լիբանանցին, Հապէշը, Հրեան ու Հունգարացին, Յոյնը, Պուլկարն ու Պարսիկը, Ռուսն ու Ռումանացին, Սլանիացին ու Սերպը, կային:

Ասոնց մէջ էր նաեւ Հայը, տրտում 'նայուածքով՝ բայց ոչ զլխիկոր: Տրտում՝ որովհետեւ կուգար անհայրենիք աստանդականութենէ մը, իր ետին չունենալով զրեթէ կարօտցունելիք կայք ու տեղ, զորս ունին միւսներն ամբողջ. բայց բարձր ի զուլս, որովհետեւ աուցուած էր իր սիրտը այն զգացումով թէ, շնորհիւ ուշադրաւ այն դիրքին՝ զոր իր ազգն ու անոր հոգեւոր իշխանութիւնը — այլուր այնքան նուազած ու վերջոտնուած ամէն տեսակէտով — կը պահեն տակաւին հոս, օտար մը չէ ինքը Աստուծոյ քաղաքին մէջ: Լիքն էր Ս. Յակոբի Մայրավանքը 2000 ի մօտ ազգայիններով՝ ընդ մեծ և ընդ փոքր, բայց անոնցմէ հազիւ չորս հարիւրն էին ուխտաւոր, Սփիւռքի մօտաւոր ծայրերէն եկած, միւսները լինելով բազմութիւնը զաղթականներուն, որոնք պատերազմէն ի վեր նրժդեհաբար կը մնան ներսը: Չենք կրնար ըսել թէ անոնցմէ ո՞րքանը կրցան օգտուիլ Ս. Երկրին զանազան ուրիշ մասերն ևս ճանչնալու համար Եւրոպացի ուխտաւորներուն ունեցած դիւրութիւններէն, բայց ինչ որ կրնանք ըսել անվարան՝ սա է թէ ասոնք ամէնքը ստացան, այնչափ ատեն որչափ մնացին այստեղ, հոգեւոր լիութի միակիւրութիւն՝ մասնակցութիւն Ս. Յակոբեանց Մայր Տա-

ճարի և յարակից եկեղեցիներու և Երուսաղէմական սրբավայրերու, Ս. Յարութեան, Ս. Մննդեան, Ս. Կուսի Գերեզմանի տաճարներու և Համբարձման լեռան թափօրներուն և պատարագներուն, ու մեկնեցան յետոյ ասկէ, ինչպէս իրենք կ'ըսէին, լախցած շունչով. համոզուած՝ թէ դարերէ ի վեր այստեղ հսկող հոգևոր զինուորութեան մը ջանքերով մշտապէս կանգուն մնացած է քրիստոնէական կրօնքի և ազգային կեանքի այն ճունը, զոր նախնիք թողած են մեղի իբրև սուրբ ժառանգութիւն:

Ու այս վկայութիւնը մեծապէս կազդուրիչ է անշուշտ անոնց համար, որոնք, ի շարունակութիւն իրենց նախորդներուն, ըրած են միշտ և կ'ընեն դեռ ամէն օր իրենց կարելին այդ բանին համար:

★ * ★

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ ԸՍՏ ՉԱՄԱՏԵՍԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ

Գ. ԳԼՈՒՍ

ՅԱԳԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ ՇԻՄԱԳԻՐԸ

(Շար. Սիոն 1935, էջ 140 էջ)

Տէրունական Աղօթքը ուրեմն զՔրիստոս կը գատորոշէ աշակերտներէն. պէտք է աւելցնել թէ, ըստ համատեսականներուն, ուրիշ ամէն տեղ Յիսուս կ'աշխատի զօրացնել այս տպաւորութիւնը: Մերթ կ'ըսէ «Հայր ձեր» (Մտթ. Ե. 16, 45, 48, 2. 1, 14, 26, 32, է. 11, Ժ. 29, Էն.), մերթ՝ «Հայր իմ» (Մտթ. է. 21, Ժ. 32, ԺԵ. 13, ԺԸ. 10, 35, Էն.). երբեք միևնոյն որակումը չընդունիր, ինչ որ մասնաւորապէս ուշագրաւ կը դառնայ՝ երբ նկատի առնենք թէ սիրոյ և խոնարհութեան ըզգացումները որքան հզօր էին Յիսուսի մէջ:

Ուրեմն, հակառակ բառերուն նոյնութեանը, Քրիստոս Որդի Աստուծոյ չէ այնպէս ինչպէս ենք մենք. Բարձրալին հետանոր յարաբերութիւնները բոլորովին ներքին բան մը ունին, թէև, ինչպէս ըսուեցաւ, «Հայր իմ» բացատրութիւնը, համապատասխան ուսուցումին համեմատ, այնքան

ալ չի ճշտորոշեր Որդին Աստուծոյ հետ միութիւնը, այնպէս՝ ինչպէս Յիսուս կ'իրակնացնէ զայն, եւ իր շուրջիններուն հասկնալի ըլլալու համար է միայն ինք կը գործածէ այդ ձևը: Որքան ալ ճիշտ ըլլայ այս պատգութիւնը, իր խօսքը գործէն չտարբերելու համար, Քրիստոս պէտք էր որ ինքզինքին վերագրէր իրեն միայն ինքնաշայտուկ վիճակ մը: Արդ, ի՞նչ բանի մէջ կը կայանայ այս ուռնածնաշնորհը: Խնդիրը արդեօք ամենէն աւելի բարոյական տարբեր գործունէութեան մը վրայ է, քանի որ մարդիկ մեղաւոր են, մինչ Քրիստոս ուրիշ է. կամ ինքը արդեօք աստուածային է գերիվերոյ և տեսակարար կերպով մը: Մեր այս ուսումնասիրութեան մէջ մինչև այս կէտս ձեռք բերուած արդիւնքները տակաւին չեն թողատրեւր զմեզ պատասխանելու այս հարցումներուն: Թո՛ղ բանական ըլլայ յիշեցնել միայն հոս, յետոյ աւելի մօտէն անոնցմով զբաղելէ առաջ, թէ «Որդի մարդոյ» և «Որդի Աստուծոյ» խօսքերը երկուքն ալ Տիրոջը մեխանիզմներ կը հաստատեն, իւրաքանչիւրը իրեն յատուկ երանգով: Մէկ կողմէ Քրիստոս Որդի Աստուծոյ է նման, ինչպէս տեսանք, բայց ոչ նոյն այն կերպով, զոր կրնան պահանջել իր աշակերտները: Միւս կողմանէ Միսիա որդին մարդոյ հասարակ իսրայիլացի մը չէ, ոչ ալ մարդաբէ մը միայն. արարած մարդուն նկարագրին ունի ան: Քրիստոս, իբրև հիմնագիր Թագաւորութեան, ինք-